

Kobakja veszélytelen és eleve nevetséges pojáca. Jellegzetesen mutatja ezt a Döbrögivel való kapcsolatában például az a mód is, ahogyan ura a fejveregetéssel kifejezi elismerését. Móricznál azonban Kobak — a név jelképe is! — veszedelmes és kegyetlen lakáj, a feudális rend erélyes és kérlelhetetlen janicsárja. Kíméletlenül végrehajtja Döbrögi parancsait, sőt figyelmeztetés és parancs nélkül is cselekszik, ő hívja fel figyelmét az új leányokra és Évire is, s egy kissé lenézi Döbrögöt. Végső fokon azonban természetesen nevetséges figura. De nem eleve az, hanem az urával való kapcsolatában, az események fejlődése során lesz azzá. Ezért félreértett az előadásban Kobak alakja, bár az alakítás, mely abban a felfogásban, amelyet Sugár közvetít, kétségkívül jó színészi munka. Kobakot úgy kell ábrázolni, hogy megvetetté, gyűlöletessé és nevetségessé váljon.

A kisebb szerepek alakítói közül Kovács János kitűnően megformált parasztlegényét, Kovács Mária tojásáruló asszonyát, Kátay Endre hajdúját, Gémesy Imre és Herczegh Vilmos jólsikerült alakítását kell kiemelnünk. Az előadás sikerét nagymértékben segítette Móricz költőien szép népnyelve. Az előadás nagyrészt csak a beszéd népieségét tudta visszaadni, a költőiséggel sajnos adós maradt. Sándor Sándor hangulatos díszleteit a közönség tapssal fogadta. Kár, hogy a vásár díszlete kissé szűk, távlat nélküli volt. A „tömeg” szegényesen kevésnek bizonyult. Így aztán hiányzott a Móricz megkívánta „élénkség, a mindenféle elemeknek roppant elevensége”, s az egész jelenet kissé sután hatott. Vincze Ottó zenéje hangulatos. Több ugyan benne a mesterségbeli tudás, a hangszerelési ötlet, mint az eleven melódia, mégis jól segíti az előadás céljait.

ÖKRÖS LASZLÓ

T Ü K Ö R

Móricz Zsigmond harca irodalmi örökségünkért

Móricz Zsigmond: Válogatott irodalmi tanulmányok
Művelt Nép kiadó, Bp. 1952.

A huszadik század első fele magyar irodalmának legnagyobb regényírója csak most, a fölszabadulás után „érhette meg”, hogy irodalomtörténeti jellegű, folyóiratokban szétszórtan megjelent írásai egy kötetbe gyűjtve hozzáférhetőkké váljanak a szélesebb olvasóközönség számára, és így gazdagítsák nemcsak Móricz életművét, de az egész magyar irodalmi, irodalomtudományi köztudatot is. Most, halála tizedik évfordulója alkalmából jelentette meg ezt a tanulságos kötetet szocialista könyvkiadásunk, amely méltó formában sorjázik Móricz környvtányi műveihez, s bizonyítja, hogy haladó hagyományaink ápolásával nem marad adós a magyar irodalomtudomány. Jellemző már magában az is, hogy Móricz életében elmaradt egy ilyesfajta összeállítási kötet kiadása, de még jellemzőbb, hogy e kötet alapvető mondanivalója napjaink számára is időszerű követelést tartalmaz. Az ebben a kötetben szereplő írások, bár közvetlen céljuk, stílusuk, néha szinte műfajuk tekintetében is különböznek egymástól, végső értelmükkel egyetlen következetes céllá szolgálnak: irodalmi örökségünk, ha adó hagyományaink értékeknek fölmutatását, s Móricznak azt a törekvését, hogy a meg-

talált írói értéket beötvözze nemzeti kultúránkba. Móricz ebbéli törekvése nagyjából úgy viszonylik a lenini tanításon alapuló mai tradíció-örzésünkhöz, mint regényírói művészetének kritikai realizmusa a szocialista realizmuséhoz: tisztában van az irodalmi hagyomány társadalmi és nemzeti jelelősségével, nevelő erejével, ha még nem is látja világosan, hogy a szocialista kultúra számára mit is fog egykor mindez jelenteni. Bóka László helyesen domborítja ki a kötet bevezetőjében a Móricz ösztönöségét hangoztatólakkal szemben az író e kötetben is megnyilvánuló nagyfokú tudatosságát. Móricz tudatossága nem is az egyes íások formába öntésében, adatszerezésében, hanem a valamennyi íráson, az egész kötetben érvényesülő irányzatosságban mutatkozik meg, ha nem is mindig a kimondott szó közvetlenségével. Ez az irányzatosság, tudatosság nála éppúgy társadalmi, mint nemzeti célú, keresi a múlt irodalmi alkotásaiban a társadalmilag időszerű, a jelenhez szólót, s keresi az állandónak tűnőt, a nemzeti formát. Amikor a magyar színjátszás, a magyar színészet hagyományait idézi föl, a magyar irodalmi örökséggel szemben érzéketlen kozmopolita Ignotusszal szemben — ugyanabban a folyóiratban, melyben Ignotus is írt — rámutat a tanulságra, ami változatló végső summaként következik. Ignotus nihilizmusa a múltal szemben, mely szerint egytellen kötelességünk: elfelejteni, Mórctól, aki szenvedélyesen szerette népét, hazáját, idegen, burzsoá eszme. „En viszont — írja — rendkívül érzem és igen hálásan konstátálom magamban és másban a multnak minden fejlődési hatását s az örökbe kapott kincseknek legparányát is, a mai élet létrejöttében, a jövőnek kirajzolódásában.“ S amikor jóval később, 1941-ben még nagyobb tudatossággal vállalja föladatát, hogy az elfeledett, életében halálában mellözött Tolnai Lajost irodalmi érdekldésünk előterébe állítja, ismét a személyesnévmé egyes szám első személyű alakjával kezdi mondatát, mint vallomást és programot: „En itt most vállalom a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbikát, mindazok között, akik valaha tollat vettek a kezükbe hívásukul, kiásom a sírból, s munkáit sorra fehérdom vállamon s ölemben a mélyből.“ S ezt a munkáját, az irodalom eltemetett kincseinek napfényrehozását nem mellékes, másodrendű föadatnak, hanem kis túlzással és nagy szerénységgel a maga életművével egyenrangú letének ítéli: „Hiszem és vallom — írja ugyanitt — hogy evvel teszek annyit a magyar ügyért, ha újra birom írni Tolnai oevre-jét, mint saját munkásságommal, amit hatvan éves koromig végeztem.“ Vatatott volt s ma is vitatható, megértette a fáradságot s helyes volt-e a klasszikusok fölelevenítésének az a módszere, melyet Móricz Tolnai Lajos, Kemény Zsigmond műveinek átírásával megpróbált. Maga a tény azonban igen érdekes és tanulságos, mint ahogyan a még régebbi magyar irodalom értékeinek, Bornemissza Elektrájának és Fazekas Ludas Matyijának színpadra dolgozása is ugyanazt a tervszerű következetességet tanúsítja, mellyel Móricz a magyar irodalomtörténet minden értékes gyöngyszemét újra fénylővé csiszolná s nemzeti kultúránk gyöngyosrába beilleszteni igyekezett. Ezt kereste a nemzeti játékszín történelén végigpillantva, amikor „tipikus nemzeti jellemvonások“ és tipikus nemzeti színpadi alakok kifejlődését vizsgálta, s az ezeket jól megformáló színészeink stílusát idézte föl. Mindezt azért, hogy igényelje, sürgesse kora időszerű föadatát: a nemzeti formában megnyilvánuló magyar realista drámát. „Nincs sehol olyan író, kinek világába lépve, a valóságos, hamisítatlan, igazi élet illata, szellője csapna meg. Ezt az íróit még mindig várjuk. És a színpad híven őrzi és ápolja a tradíciókat, melyek e jövendő tehetséget kiiskolázzák a nagy föadatra.“

Móricz tudatosságának — s egyben írói művészetének is — rejtett fogása, mely szépírói munkájában, riportjaiban, s irodalmi tanulmányaiban egyaránt érezhető, az ösztönösség megévesztő látszata. Móricz stílusa úgy hat ránk, mintha hevenyészve, spontánul ömönének ki keze alól a szavak, s ez adja írásainak utólrhetetlen, a népi beszédmódhoz — irodalmi fokon — hasonlító, művészi közvetlenségű előbeszéd jellegét. Maga is igyekszik elhíetni ezt velünk: „En mikor írok: én vagyok az írás legelső olvasója. Soha előre sejtelnem s nincs arról, mi lesz? Ahogy reggel, mikor felkelek, felöltözöm, megborotválkozom, új nyakkendőt kötök: nem is sejttem, kikkel találkozom ma — éppen úgy nem tudom, hogy a regényalakok, akik tegnap ötmarradtak az írásban, mit fognak ma mondani s csinálni.“ Babitsnak mondja ez, s az tüstént rávágja a Móriczról közeleltű hiedelmét: „Naturalista írásmód. Illelve ösztönös.“ Móricz zseniális írói tehetsége persze valóban ösztönös: a szavak valóban szinte készen bugygyanak elő tolla hegyéről, de Móricz ugyanakkor ritka tudatosságú formálója is az ömlő szavaknak. Regényeit, novelláit, folyóirat cikkeit, újrátírtait, szinte annyi változatnak, ahányszor megjelentek, s a folyóiratban közölt regények gyakran oldalszámra eltérnek a kötetben megjelent formától. Móricz spontaneitása tehát művészi alkotómódjának egy sajátos fogása, tudatosságának egy nagyszerűen leleplezett tulajdonsága. Ez mutatkozik meg irodalmi tanulmányaiban e kötetben is. Itteni írásai a kötet rend-

jében és a történeti sorrend szerint is egyre fokozódó mértékben hatnak ösztönösnek, szubjektívnek, s a leg hasonlítanak az irodalomtörténeti esszéírás akadémikus formáihoz, de még haladó irodalomtörténészeink írói portréihoz is alig. Ebben persze nincs értéktelenség egy-k részre sem, hisz mindkettő jogosult, változatos formája lehet egy-egy irodalmi téma, vagy írói arckép megragadásának. Móricz abban is ösztönösnek látszik, hogy nem törekszik teljességre: néhány korai irodalomtörténeti tanulmányát nem tekintve, melyekben egy-egy kérdést irodalomtörténész módszerességével dolgoz föl, többi írásában a *pars pro toto* módszerével jellemez. Kiragad néhány alapvető mozzanatot, s ezt viszi végig a cikkén, majdnem mindig úgy, hogy egyesszám első személyben beszél, a maga élményeit, az őrá tett halási tárja föl. Babitsról írott „tanulmány” szinte műfaj szerint is más: életrajzi fészletnek vagy irodalmi riportnak is beillik, mégis a maga természetének egy-egy adott helyzetben való bemutatásával, s kontrasztként Babits ugyanez helyzetbeli magatartásával minden „szakszerű” jellembrázolásnál plasztikusabban domborodik ki Babits arcára. Jókairól is azt mondja el, hogy hatott rá gyermekkorától kezdve, s az így megrajzolt „első fejlődése történetéből” mégis elsősorban Jókainak jellegzetes képe bontakozik ki. Így van ez Adyról írott cikkeinél, az Osvát Ernőről, Danteról, Arany Jánosról, Petőfiről, Berzsenyiről való tanulmányoknál is.

Természetesen nemcsak ebben a szubjektívításban van irodalmi tanulmányainak jellegzetes ereje, érdekessége. Értékesek tanulmányai elvi, elméleti téren is. Bóka László bevezetője rendre szedi a tanulmánykötet főbb gondolatait, megmutatja, miben mondott a Horthy-korszak elfogult irodalomtörténetével, a hivatalos irodalomtörténeti fölfogással szemben újat, merészet, váratlant, a szokványostól eltérő ítéletet. Nem hallgatja el Móricz hibáit, vévedéseit, túlzásait sem. Ezek a megállapítások helyesen világítják meg a kötetbeli tanulmányok néhány homályos vagy vitatható pontját, aminthogy Vargha Kálmán jegyzetei is hasznosan teljesítik ugyanezt a szerepet. Épp a mi szűkebb hazánknak, Szegednek irodalmi hagyományai értékelése terén Vargha Kálmán jegyzete mintha klassz mostohán bána Tömörkényi Istvánnal. Nemcsak Móricz, de Tolsztoj és Ady is fölismerték ennek a vidéki, „népies kismesternek” igazi jelentőségét, s ha vannak is korlátai, amilyen bizonyos fokig néprajzassága is, mégsem érhető úgy Móricz cikke, mint ahogyan Vargha Kálmán véli. Az a jellemzés, amelyet Móricz ad Tömörkényről, pozitívabb Vargha Kálmán beállításánál. Noha az írásból kiérzik Móricz különállása és a módszerek közti eltérés tudata, ebben egy más természetű ember, másfajta realizmusának módszereit értékelte: S ha mi utólag — épp Móricz parasztbrázolása következtében — látjuk is Tömörkény és Móra „részletrealizmusának” korlátait is, ez nem jogosít föl bennünket, hogy ezt Móricz írásába is bellemagyarazzuk. Tömörkénnyel és Mórával szemben éppen eleget vételt a múlt irodalmi élete, irodalmi kritikája és az irodalomtörténet sem kevésbé, amikor vidéki helyzetűnk, viszonylag szűk, de belterjesen műveit témakörük alapján másodranra szorította őket a Herczeg Ferencék és társai „első vonallával” szemben. E téren is mi adunk elégtételt íróinknak, s számunkra nagy biztatás erre, hogy Móricz itt is előtűnik járt. Nem lehet véletlen, hogy Tömörkény és Móra visszhangra talált benne, s róluk szóló rövid írásaiban a maga végigvillantó módszerével oly jellemző arculatukat világítja meg.

Nem lenne értelme a kötet valamennyi tanulmányán végigskálázni, hisz ennyiből is kitétszik, miben példamutató irodalmi életünk és irodalomtörténetünk számára Móricz Zsigmond irodalomtörténeti jellegű munkássága. Harc az irodalmi örökség főkutatójásáért, megbecsüléséért, a jelen problémáihoz való tanulságszerzés és nemzeti kultúránk szerves fejlődése céljából — magányos próbálkozásai helyett egész művelődés politikánk, nevelésünk valósít meg. Másik tanítása az irodalomtörténészek számára hasznos, s az előbbiből következik, Móricz irodalmi tanulmányai mutatják, hogy az irodalomtörténeti kutatás akkor talál igazán maig használható föld alá rejtett kincseket, ha a kutató torziós ingája az a mély szerelet, amely Móriczot hevítette a régi magyar irodalom tanulmányozása közben. S akkor tudja igazán hozzánk szó óvá, szocialista kultúránk szerves részévé hasonlítani a megtalált irodalmi kincset, ha azzal a beleéléssel foglalkozik vele, mint Móricz Zsigmond tette Bornemissza Elektrájával, vagy Arany Elveszett alkotmányával. A szegedi írókra és irodalomkutatókra külön föladatai ró Móricz példáját: föltámi és fölhasználni a szegedi kultúra haladó hagyományainak, a szegedi irodalom és népköltészet fejlődöképes, szocialista kultúránk egységes, nemzeti, színeképebe gazdagítón beilleszthető sajátos értékeit.